

Ramses och almarna

Abu Simbel och välfärds- samhällets kulturarvsstrider

13

INGRID BERG

Almstriden har kommit att bli en ikonisk händelse i svensk kulturhistoria. Under några intensiva månader 1970–1971 utkämpades en politisk och medial kamp för att rädda 13 almträd i Kungsträdgården i centrala Stockholm. Träden stod i vägen för bygget av en ny tunnelbanestation och tillhörande parkeringshus – ett av många byggprojekt i den så kallade cityomvandlingen av huvudstadens stadskärna.¹ I december 1970 hölls en av alla otaliga debatter runt almarnas vara eller icke-vara i Stockholms stadsfullmäktige.² Börje Kant från Centerpartiet föreslog att almarna kanske kunde flyttas till en ny plats. Inspirationen var flytten av Abu Simbel-templen i södra Egypten som riskerade att dränkas av Assuandammens utbyggnad några år tidigare. Räddningsaktionen hade varit Unescos första stora kulturarvsprojekt sedan dess tillblivelse efter andra världskriget, och svenska aktörer hade varit centrala i aktionen.

Varför diskuterades forntida egyptiska tempel i Stockholms stadsfullmäktige? Flytten av templen i Abu Simbel är på många sätt Egyptens, Unescos och västvärldens egen almstrid – en medialt mycket uppmärksammas kamp mot klockan för att bevara en äldre kulturmiljö undan modernitetens framfart. Både almstriden och flytten av templen i Nubien är produkter av liknande samtida historiska skeenden – en konflikt som fördes i olika nationella och transnationella kontexter mellan å ena sidan det

efterkrigstida samhällets moderniseringskrav och å andra sidan bevarandet av det förindustriella samhällets kulturhistoria. I kampen för att bevara äldre kulturmiljöer uttrycktes olika åskådningar och tankar hämtade från humaniora. Aktörerna som framförde dessa var inte nödvändigtvis akademiker eller humanistiska kulturdebattörer, men de använde perspektiv hämtade från bland annat kulturhistoria, konsthistoria och arkeologi.

Som parallell till flytten av templen i Abu Simbel och det inledande exemplet med almstriden kommer jag i detta kapitel att studera två svenska konflikter runt bevarandet av kulturhistoriska miljöer under 1970-talet: Gerlachska huset i Varberg och Gopsmorstugorna utanför Mora. I båda dessa fall användes flytten av Abu Simbel-templen som liknelse och några gånger som retoriskt redskap för de personer och grupper som yrkade på bevarande. Genom att studera dessa konflikter, som var påkallade av nya ideal för infrastruktur och samhällsplanering, synliggörs olika humanistiska värden som gjorde att vissa platser, byggnader och miljöer kom att klassas som kulturhistoriskt värdefulla.

I den här texten definieras humanistiska värden som estetiska och/eller historiserande narrativ kopplade till platsers materialitet och geografiska kontext som ligger till grund för klassificeringen av platserna som kulturhistoriskt värdefulla. Denna klassificering kan sedan omsättas i bevarandepraktiker (ibland lyckade, ibland misslyckade) med huvudsyftet att bevara platserna för både samtiden och framtiden. Genom dessa bevarandepraktiker skapades också olika kunskapsarenor – rent fysiskt och geografiskt men också diskursivt – där humanistiska värden kunde förmedlas och debatteras.³ Det är viktigt att poängtera att humanistiska värden i den här kontexten inte nödvändigtvis renodlat handlar om humaniora som akademiskt forskningsfält eller om humanismen som ideologi – utan snarare om hur perspektiv och tankesätt från båda dessa fält har fått fäste i samhället och används för olika syften. Genom att studera debatter och konflikter runt kulturarvmiljöer som kunskapsarenor kan vi således synliggöra humanioras roll i efterkrigstidens samhällsdiskurs, där det som här definieras som humanistiska värden ställdes i kontrast mot den rationella och tekniskt präglade samhällsplaneringen. Under 1970-talet blev templen i Abu Simbel i Egypten en sådan arena med global spännvidd.

Hela världen räddar Abu Simbel

Mellan 1964 och 1968 nedmonterades, flyttades och rekonstruerades tempelkomplexet i Abu Simbel i södra Egypten av ett internationellt team av ingenjörer, arkeologer och byggarbetare.⁴ Templen hade ursprungligen uppförts under Ramses II:s regeringstid på 1200-talet f.Kr. som ett monument över slaget vid Kadesh, där Ramses trupper besegrade en invaderande hettitisk armé. Platsen består av två tempel uthuggna i bergssidan vid Nilens strand – ett större tempel tillägnat Ramses och ett mindre tempel till hans hustru Nefertari.

Från slutet av 1950-talet hotades templen i Abu Simbel av konstruktionen av den nya Assuandammen, känd internationellt som The Aswan High Dam, ett ambitiöst infrastrukturprojekt som påbörjades kort efter den militärkupp år 1952 som satte general Gamal Abdel Nasser till makt. Nassers parti Arabiska socialistunionen genomförde omfattande infrastruktur- och kulturella reformer. Bland de viktigaste var att säkra Egyptens vattenförsörjning, det vill säga att reglera Nilens översvämningar, samt att bygga ut elnätet. Redan året efter militärkuppen påbörjades planerna på ett stort dammbygge med finansiellt stöd från Sovjetunionen. Dammbygget blev en mäktig symbol för Nasserregimen eftersom Egypten skulle införlivas i moderniteten efter årtionden av brittiskt kolonialt styre.⁵ Bygget innebar även att ett antal arkeologiska och historiska monument i Nubien – gränsområdet mellan Egypten och Sudan – skulle komma att dränkas. Unesco drog snabbt igång en stor internationell kampanj för att dokumentera och i vissa fall flytta de lämningar som hotades av dammbygget. Med Sovjetunionen som finansiär av dammbygget och med Unesco i spetsen för räddningsaktionen av kulturhistoriska miljöer blev Nubien under 1960-talet en skådeplats för kalla krigets kulturpolitik.⁶ Här blev hotet mot templen i Abu Simbel den viktigaste spelbrickan i övertalningskampanjen för att få Unescos medlemsländer att bidra materiellt och ekonomiskt till kampanjen. Parallellt med dammbygget och flytten av templen i Abu Simbel och andra tempelkomplex pågick storskaliga arkeologiska utgrävningar och karteringar längs Nilen, både på den egyptiska och den sudanesiska sidan om gränsen. Och parallellt med flytten av monument och dokumentationen av det kulturarv som skulle komma att

förstöras, flyttades den inhemska nubiska befolkningen från byar som skulle dränkas av vattenmassorna. Detta fick långtgående konsekvenser för den nubiska minoriteten i både Egypten och Sudan, där samhällsstrukturer bröts upp.⁷

Vissa arkeologiska och kulturhistoriska platser kan tillskrivas värden som når utanför den nationella intressesfären. Under 1800-talet hade Abu Simbel konstruerats som en betydelsefull symbol för det antika Egyptens glansdagar.⁸ Det egyptiska kulturarvet i stort hade fascinerat västerlänningar och approprierats i olika västerländska kontexter sedan antiken, en grundläggande förutsättning för att få igång ett internationellt stöd för att rädda Nubiens fornlämningar.⁹ Det antika Egyptens arkitektur, med de världsberömda pyramiderna och hieroglyferna, blev i vågor under 1700- och 1800-talen stilideal i Västeuropa och USA. För det postkoloniala Egypten blev antikens uttryck och materialitet ett verktyg för nationsbygge. General Nasser använde aktivt Ramses II som en spegelbild för sitt eget presidentskap – likt Ramses ville han expandera Egyptens territorium och bygga en offentlig image som en karismatisk, modern och glamorös ledare.¹⁰

I Sverige fanns på 1960-talet samlingar av egyptisk materiell kultur på flera museer och i privata samlingar. Föremål från det antika Egypten blev tillsammans med samlingar från Grekland och Rom på så sätt även ett svenskt kulturarv, en viktig del av konstruktionen av en svensk självbild som kulturnation. Denna appropriering av antik egyptisk kultur var en viktig förutsättning för Sveriges engagemang för Nubienkampanjen och flytten av templen i Abu Simbel. Efter en utdragen förhandlingsprocess vann till slut svenska Vattenbyggnadsbyrån (VBB, i dag Sweco) upphandlingen med en plan som gick ut på att säga upp templen i block för att sedan rekonstruera dem på en högre plats. I Joint Venture Abu Simbel ingick numera välkända svenska företag som Atlas Copco, Sandvik, Skånska cement (Skanska) och Sentab tillsammans med företag från Italien, Egypten och Tyskland.¹¹ Sverige medverkade även i utgrävningskampanjen genom Samnordiska Nubienexpeditionen, ett samarbete mellan Sverige, Finland, Norge och Danmark under ledning av Torgny Säve-Söderbergh, en nyckelspelare inom svensk egyptologi under andra hälften av 1900-talet och Sveriges sändebud till Unescos organisationskommitté under Nubienkampanjen.¹² Kung Gustaf VI Adolf var en annan central-

● **RAMSES II:S HUVUD** hissas upp under överinseende av personal. Bilder från flytten av Abu Simbel-templen användes flitigt i svensk och utländsk press för att visa på den moderna teknikens möjligheter för att rädda kulturarvet.

figur i Unescokampanjen och hade nära förbindelser med Säve-Söderbergh. Känd för sitt engagemang för arkeologi hade den svenske kungen tillsammans med andra kungligheter engagerats för Nubienkampanjen på ett tidigt stadium och bidrog till att dra uppmärksamhet till projektet.¹³ I dagstidningarna kunde svenskarna följa hur ingenjörer från Vattenbyggnadsbyrån övervakade lokal arbetskraft när templen sågades itu block för block för att sedan monteras igen på en högre nivå. Genom Lennart Ehrenbergs dokumentärfilmer från Nubien fick även tv-publiken en plats på parkett.¹⁴ I dagspressen och i tv-sändningarna var Torgny Säve-Söderbergh den framträdande rösten som medierade bilden av både arkeologen och ingenjören som hjälte – ett narrativ med historiska rötter sprungna ur sekelskiftets borgerliga manlighetsideal.¹⁵

Projektet att flytta templen i Abu Simbel blev Unescos stora flaggskepp under 1960-talet. Retoriken byggde på att hela världen hade en moralisk och intellektuell förpliktelse att rädda Abu Simbel och detta lade grunden till idén om att göra utvalda platser till organiserade och sanktionerade världsarv.¹⁶ Det moderna projektet behövde inte betyda slutet för kulturhistoriska minnesmärken och miljöer. Ingenjörskonsten – vars metodutveckling hade främjats av krigsåren – hade nu kapacitet att både bygga upp det nya samhället och att bevara det gamla. Abu Simbel kunde därför av Unesco och andra inblandade aktörer tillskrivas både moderna teknologiska och traditionella kulturhistoriska värden – en kraftfull kombination som effektivt skapade en kulturarvsplats som visade upp modernitetens framsteg både gällande bevarande och ny konstruktion.¹⁷ Ramses huvud som svävar över marken med lyftmaskiners kraft blev en stark visuell symbol för detta och reproducerades i flera olika medier.

Nubienkampanjen, symboliserad av hotet mot Abu Simbel, synliggjorde kulturarvsplatsers betydelse i efterkrigstiden på en transnationell nivå. När vi nu beger oss till Varberg möter vi liknande praktiker och retorik som i Unescos globala appeller om en räddningsaktion, men i en lokal svensk kontext.

Gerlachska huset – Varbergs Abu Simbel

Under 1960- och 1970-talen genomgick ett flertal svenska städer genomgripande ombyggnationer av stads kärnan i likhet med cityomvandlingen av Stockholm. Gammal bebyggelse revs och nya hus uppfördes – ofta med konsekvensen att centrum blev en plats för affärsverksamhet och arbete medan nya bostadsområden uppfördes i stadens periferi. Detta skedde inte utan protester. Den 16 november 1976 gick ett protesttåg genom Varbergs gator. Ett 500-tal gymnasieungdomar och engagerade äldre medborgare med protestplakat med texter som "Stoppa kulturmordet" och "En tragedi och skandal" vandrade från Peder Skrivares skola mot stadshuset. Först i ledet gick teckningslärare Lennart Linjer och bar på en stor modell av Gerlachska huset – en patriciervilla från sekelskiftet som nu hotades av rivning. Kungsmässan AB hade köpt fastigheten med tillhörande tomt för att uppföra ett modernt varuhus med 6 000 kvm golvyta på den attraktiva platsen i Varbergs centrum. Marschen i november 1976 var en del i Operation Löpeld, som initierats av Linjer och där allmänheten uppmanades att skänka pengar för att köpa loss Gerlachska och inrätta ett kulturhus.¹⁸

Teckningsläraren Linjer (född Gustafsson) hade som student deltagit i en resa till Nubien i Konstfacks regi år 1963. En grupp studenter tillsammans med läraren Hubert Lundquist besökte då bland annat Abu Simbel och andra monument där de tecknade och fotograferade platser som skulle komma att dränkas i och med dammbygget. Konstverken ställdes sedan ut på Nationalmuseum i Stockholm. Det uttalade syftet med resan var att uppleva och dokumentera monumenten innan dessa "forna tiders konstnärliga storverk måst ge vika för moderna tiders tekniska underverk", som intendent Gertrud Serner skrev i förordet till utställningskatalogen.¹⁹ I de konstverk och texter som skapades under resan förenades de estetiska kvaliteter som traditionellt värdesatts hos det antika egyptiska kulturarvet med en exotiserande blick på det moderna Nubien – en blick på Egyptens kulturlandskap som gått i arv i generationer av västerländska resenärer.²⁰ Resan utgjorde också en övning i olika konstnärliga tekniker: fotografering, grafik och teckning. "Man ville för sin egen skull se dem innan förstörelsen satte in, men man ville också teckna sig dem till minnes."²¹ Lennart Linjer likställde rivningshotet mot Gerlachska huset med hotet mot Abu Simbel,

som han bevittnat på nära håll ett årtionde tidigare: ”Det är viktigt att vi slår vakt om kulturella minnesmärken, antingen de finns på global eller lokal nivå. För min del tycker jag Gerlachska huset är lika viktigt för Varberg som Abu Simbel för världen”, förklarade han i en intervju i *Göteborgs-Posten*.²²

Den stora stenvillan i centrala Varberg uppfördes mellan 1887 och 1891 av Hugo Gerlach (1854–1907), en tysk industriman som invandrat till Varberg och etablerat sig som bygdens store man. Gerlach hade börjat sin karriär i stenhuggarbranschen för att sedan slå sig på textil. Han engagerade sig i lokalpolitiken och var en ivrig förespråkare för modernisering av samhällets infrastruktur – bland annat propagerade han tidigt för elektrisk gatubelysning och byggde Varbergs första vattentorn, trots protester från de kommunmagnater som ville behålla de gamla gårdsbrunnarna. Den pampiga villan med 33 rum och utsmyckad fasad med balkonger och skulpturer ut mot gatan blev en samlingspunkt för Varbergs societet. Efter Hugos död levde änkan Anna Gerlach kvar i huset tills det såldes 1919. Efter flera ägarbyten köptes Gerlachska huset med tillhörande tomt av Kungsmässan AB, som sökte tillstånd från kommunen att riva huset. Nu började ett utdraget politiskt spel om Gerlachska husets öde. Kommunen, den förre privata ägaren och Kungsmässan AB hamnade i konflikt. Huset tilläts förfalla, inventarierna såldes, och i maj 1975 vandaliserades ett lejon i granit som prytt ingången till villan.²³ Byggnadsnämnden hotade kommunen med vite om inte åtgärder vidtogs för att förhindra att utsmyckningen på fasaden lossnade och ramlade ned på trottoaren.²⁴ Trots protester revs Gerlachska huset i april 1977. Enligt dagspressen blev rivningen ”ett folknöje” och aktivister hade klottrat slagord mot kommunfullmäktiges ordförande Filibert Hvalgren på grävmaskinerna.²⁵

I debatten kring Gerlachska husets rivning framträder ett antal humanistiska värden. Enligt riksantikvarien Roland Pålssons utlåtande gjorde Riksantikvarieämbetet bedömningen att Gerlachska huset borde bevaras eftersom det hade ”ett stort kulturhistoriskt värde”. Detta definierades utifrån byggnadens estetiska kvaliteter. Huset är ”en tidstypisk byggnad i nyrenässans och jugend som saknar motsvarighet i Halland”.²⁶ Pålsson hade som relativt nyutträd myndighetschef en uttalad vision att verka för bevarande och skydd av kulturhistoriskt värdefulla miljöer i en tid då dessa värden var långt ifrån prioriterade av kulturarvsprofessionen.²⁷ Även

det estetiska värdet, och dess betydelse både regionalt och nationellt, framhöll Lennart Linjer i dagspressen när han protesterade mot rivningen. I en intervju i *Göteborgs-Posten* på rivningsdagen konstaterade han att "en kulturell pärla av allra högsta riksklass" nu försvunnit.²⁸

Genom att ta i beaktande Lennart Linjers bakgrund och samhällsklimatet under 1970-talet kan även protesterna och viljan att bevara Gerlachska huset förstås som en samhällskritisk handling, i likhet med de aktionsgrupper som protesterade mot förstörelsen av almarna i Kungsträdgården. År 1964 hade Linjer publicerat boken *Pojken med det stora håret: Barn- och vuxenbok*, som handlar om en pojke som inte finner sig tillrätta i staden, som utsätts för trakasserier av vuxenvärlden och som söker sin tillflykt till landsbygden tillsammans med andra barn.²⁹ I boken framställs barnen som ett slags naturfolk som har humanistiska värderingar, i kontrast till den urbana tillvarons stressiga arbetsliv, miljöförstöring och konformism. Gerlachska huset kan i den här kontexten förstås som ett slags projektyta eller kunskapsarena där humanistiska värden baserade på historicitet och estetik kontrasterades mot vad som många uppfattade som en människofientlig, ny stadsplanering och bostadspolitik. I analogi med Abu Simbel ser vi här hur beaktandet av kulturhistoriskt värdefulla estetiska kvaliteter nyttjas som en protesthandling mot det modernas framfart. Man behövde rädda Gerlachska huset för att bromsa en utveckling mot en extrem modernitet – en inte nödvändigtvis värdekonservativ handling utan i Linjers och troligtvis flertalet studenters fall ett uttryck för 1970-talets radikalism.

Samtidigt var husets bevarande en angelägenhet för dem som hade mer traditionella värderingar runt kulturhistoriskt betydelsefulla platser. Här betonades husets roll som ett regionalt och lokalt kulturarv som samtidens befolkning hade ett ansvar att bevara. Det fanns precis som i fallet med Abu Simbel ett slags moraliskt ansvar att bevara huset. I en insändare i *Hallands Nyheter* i december 1976 argumenterade Gustav Lagerstedt för Gerlachskas bevarande med en retorik som ofta hördes i mer kulturkonserverativa sammanhang: "[a]nsvaret för att gången tids kultur bevaras till efterkommande generationer ligger på de styrande [...] Det borde vara en hederssak för bygdens folk att bidra till att vår vackra västkuststad pietetsfullt bevaras."³⁰ I aktionsgruppen för Gerlachska huset samsades dessa

två samhällskritiska, men politiskt åtskilda, grupperingar i det gemensamma projektet att bevara huset för framtida generationer. I den skrivelse som lämnades in till fullmäktige under protestmarschen 1976 betonades just att Gerlachska skulle kunna bli ett "framtida minnesmärke".³¹

Alla i Varberg var inte dock inte positivt inställda till bevarandet av Gerlachska huset. Detta berodde mycket på att Hugo Gerlachs persona var omstridd. Han beskrivs av Lennart Hjelmstedt som en komplex person, en gammaldags patriark med filantropiska ideal som motsatte sig socialismens jämlikhetssträvanden, en "maktlysten och pompöst självmedveten" entreprenör.³² Samtidigt skriver Hjelmstedt fram Gerlach och hans hus som representanter för en guldålder i Varbergs historia. Å ena sidan är huset en symbol för sekelskiftets modernisering av Varberg då Gerlach verkade för att introducera olika tekniska nymodigheter. Å andra sidan beskrivs huset som en materiell manifestation av ett gammalt patriarkalt samhällssystem, där människors liv villkorades av de rikas barmhärtighet. I en artikel i *Arbetet* från 1976 konfronterades kommunfullmäktigeledamoten Johan Höög med ett uttalande där han förespråkade rivning på grundval av att huset är "ett minnesmärke över en gammal slavdrivare" och därför "inget att ha".³³ Eftersom Hugo Gerlach och det samhällssystem och de högborgerliga ideal som han ansågs representera hade blivit politiskt problematiska på 1970-talet kopplades inte det kulturhistoriska värdet ihop med en personkult, vilket annars var vanligt när det gällde att tillskriva värden till kulturarvsplatser i svenska kommuner.³⁴ Stadens identitet skulle inte förknippas med den gamla samhällsordningen som välfärdssamhället ville ersätta. Erik Djurwall, lärare i svenska och lokal profil i Varberg, skrev 1977 efter rivningen en ironisk tillfällighetsvers som publicerades i lokalpressen: "Äntligen är det då slut på kruset för borgarbrackornas finkultur. Äntligen kan man fritt beskåda i ostörd glädje och harmoni, Domus folkliga murbrukslåda med arkitektonisk demokrati."³⁵ Det moderna affärshus som planerades kontrasterades mot den gamla jugendarkitekturen. Affärshuset kunde å ena sidan ses som en symbol för det moderna och demokratiska samhället som skulle skapas i efterkrigstidens Sverige, å andra sidan ansåg många att den modernistiska arkitekturens renhet och avsaknad av utsmyckning bidrog till en omänsklig och hård stadsmiljö. Gerlachska husets jugendarkitektur kunde ses som estetiskt

tilltalande och en symbol för det mänskliga i stadsmiljön. Men den kunde även förknippas med ett tidigare ojämlikt samhällssystem som nu kunde byggas bort med hjälp av stadsplanering. Spåren av både fattig-Sverige och svensk borgerlighet och adel blev problematiska minneskulturer som stod i vägen för det moderna projektet under 1970-talet.

Gopsmorstugan

– ett "litet Abu Simbel-drama" vid Dalälven

Gerlachska huset hotades av stadsplanering. I Dalarna pågick samtidigt en omfattande förvandling av naturmiljön längs Dalälven, vilket också placerade kulturhistoriska platser i riskzonen. "Nu sjunker Zorns Gopsmor", basunerade *Dagens Nyheters* söndagsbilaga ut med röda rubriker i maj 1969.³⁶ Stugorna som blivit kända genom konstnären Anders Zorns målningar skulle komma att dränkas under det nya sjösystem som bildades när Spjutmoverkens dammbygge drog om Dalälvens flöde. Likheten med Abu Simbel var slående, varför söndagsbilagan kallade hotet för "ett litet Abu Simbel-drama". 1970 monterades stugorna ned, flyttades och uppfördes på en ny plats, trots att styrelsen för Zornstiftelsen i många år kämpat för att stugorna skulle kunna vara kvar i sin ursprungliga miljö. Där Gopsmorstugorna en gång låg är i dag sjöbotten.

Bygget av dammen och kraftstationen i Spjutmo var en del av en större omdaning av skogs- och älvlandskapet i Dalarna under efterkrigstiden.³⁷ Skogsindustrin avverkade med ny teknik och nya maskiner stora arealer och skapade kalhyggen där tät skog tidigare stått. Industrins och städernas behov av elektricitet bidrog till vattenkraftens ökade användning. Nya tekniska lösningar fanns på plats och under 1955–1970 utbyggdes en sträcka på 15 mil längs Dalälven, från Älvros vid Särnasjön till strax norr om Mora vid Siljan, med fem kraftverk och fyra fördämningssjöar. Byggena och avverkningen föregicks, precis som situationen i Nubien, av arkeologiska inventeringar och undersökningar som dock inte uppmärksammades i dagspress eller andra publikationer i lika stor utsträckning som var fallet med Samnordiska Nubienexpeditionen.

Precis som templen i Abu Simbel under Nubienkampanjen ställdes hotet mot Anders Zorns Gopsmorstuga i fokus när moderniseringsprojektet

● **GOPSMORSTUGORNA UNDER FLYTTEN.** Några av husen har redan flyttats, andra återstår. Notera kalhygget och timret som fraktas nedför Dalälven.

längs Dalälven skulle debatteras. Torgny Säve-Söderbergh, som varit drivande i det svenska engagemanget i Nubienkampanjen, satt i Zornstiftelsens styrelse och uttryckte sitt missnöje i *Dagens Nyheter*. Han riktade generell kritik mot att "kraftverksintressenter", som han menade representerade en snart förlegad teknik för energiutvinning, gång på gång tilläts förstöra kulturminnen.³⁸ I *Bergslaget*, Stora Kopparbergs personaltidning, från 1970 framhölls att "Gopsmorstugans lösning framstod som en särskild angelägenhet, som motiverade företräde framför andra markanvändningar".³⁹

I likhet med almstriden handlade kritiken mot Dalälvens utbyggnad om förlorade natur- och kulturvärden. Både i fallet med almarna i Kungsträdgården, där kritik riktades mot att cityomvandlingen förstörde grönområden, fanns det kritiker mot flytten av Abu Simbel som inriktade sig på diskrepansen mellan att bevara kulturhistoriska miljöer samtidigt som naturmiljön förstördes eller förändrades. Generalsekreteraren i Världsnaturfonden Sven Wahlberg beskrev det som en skandal att lägga miljoner på Abu Simbel och inte rädda ”det största monumentet, den vilda faunan” i tv-programmet ”Elefanten – ett minne blott” i SVT.⁴⁰ Gällande Dalälvens förändring skulle ett nytt slags naturmiljö med skärgårdsliknande inslag skapas längs sjösystemet – något som uppskattades av LBF Kommunernas konsultbyrå, som ansvarade för planeringen. Ett högre ”fritidsvärde” skulle skapas med en mer attraktiv miljö, resonerade LBF.⁴¹ Stora Kopparbergs kraftverksdirektör Vilgot Lanner påpekade i *Dagens Nyheter* att Gopsmorstugorna skulle gynnas av att flytta till en mer tillgänglig plats eftersom Zorn ”valde en otillgänglig mörk och fuktig plats för sin målarstuga”.⁴²

De protester som framfördes mot kraftverksbygget avfärdas generellt i Sven Rydbergs historieskrivning som ogenomtänkta ryggmärgsreflexer. Opinionen var allmänt positivt inställd till utbyggnaden av vattenkraften, enligt Rydberg, eftersom den gav både arbetstillfällen och säkrade elförsörjningen: ”Den slutsats man känner sig berättigad att dra, i varje fall då det gäller utbyggnaden av Österdalälven, är att skälen till det motstånd som förekom – snarare än i estetiska värderingar eller sociala och ekonomiska överväganden – hade sin grund i att många spontant uppfattar varje förändring av en välbekant landskapsbild som något negativt.”⁴³ Även Sigvard Montelius menade att människors omedvetenhet om hur kulturlandskapet förändrats genom historien låg till grund för reaktionen mot förändringar i naturmiljön: ”Kulturlandskapet har sedan mänsklighetens gryning varit underkastat ständiga förändringar, allt eftersom människans möjligheter skiftat att tekniskt tämja och betvinga naturen. Alltför många människor i vår historielösa tid tror, att omvandlingen av kulturlandskapet är något alldeles speciellt utmärkande för vår tid, att utvecklingen i det förgångna stått stilla, att samhället varit statiskt fram till industrialismens tidsålder. Det har aldrig varit helt statiskt.”⁴⁴

Till skillnad från det ganska abstrakta naturlandskapet, där ett specifikt

humanistiskt värde eller historiskt narrativ saknades, gav fallet med Gopsmorstugan ett tydligt argument för bevarande. Det kulturhistoriska värde som tillskrevs stugorna handlade främst om Anders Zorns status som nationellt och internationellt erkänd konstnär och kulturprofil. Det var i Gopsmor som Zorn målade några av de verk som betecknas som hans viktigaste. Stugan från 1700-talet, med tillhörande stall och uthus, köptes av Zorn 1904 och flyttades till en utvald plats vid foten av Gopsberget. År 1906 tillkom ett härbre och ett eldhus.⁴⁵ Här ville han skapa en tillflyktsort från civilisationen, en otillgänglig plats för skapande som påminde om hans egen uppväxt i 1870-talets Dalarna, men också om en mer svunnen tid. I Gopsmor kunde han ha en livsstil som han själv betecknade som ”hednisk” – han åt ekorrsoppa på trätallrikar, praktiserade nudism och betalade kvinnor från trakten för att bistå med markservice och modellarbete – och han bjöd in vänner från Stockholms kulturelit som gäster. Ännu i slutet av 1960-talet, när flytten av Gopsmor aktualiserades, levde många av de kvinnor som varit med i Gopsmor och som syns i hans målningar.⁴⁶ Under 1960-talet hade det ovan beskrivna narrativet kring Zorns liv i Gopsmor blivit standard. I dagspressen sattes fokus på betydelsen av platsen för Zorns konstnärskap och bohemiska livsstil, och idealbilden av den excentriske och geniale konstnärssjälen bidrog till intresset för Gopsmorstugornas öde.⁴⁷ Till skillnad från Hugo Gerlachs persona fungerade personkulten kring Zorn som motor för bevarande.

Gopsmor var redan under Zorns tid en konstruerad miljö, ett urval av byggnader som var tänkt att skapa en viss typ av minnesmiljö för Zorn. 65 år senare skulle dock kulturmiljön i Gopsmor av vissa kategoriseras som autentisk och ursprunglig. I debatten och invändningarna mot att flytta Gopsmorstugorna framfördes argumentet att flytten skulle förstöra platsens autenticitet. Torgny Säve-Söderbergh var rädd att flytten skulle skapa ett slags Skansen.⁴⁸ Här baserades Gopsmors proveniens dels på byggnadernas arkitektoniska värde som en gammaldags och sällsynt bevarad gårdsmiljö och dels på Zorns kändisskap. Vikten av att återskapa Gopsmorstugan i en liknande miljö som den som Zorn valt betonas i *Bergslaget*: ”Närvaro av fasta moderna kulturinslag i omgivningen icke behöver riskeras. [...] anläggningen skall förmedla något representativt från det ursprungliga Gopsmors miljö och atmosfär.”⁴⁹ Paralleller med diskussio-

nen kring Abu Simbels flytt är här slående. Mycket av den kritik som riktades mot att templen sågades upp bestod i att den kulturella autenticiteten skulle komma att komprometteras, att själva itusågandet var ett övergrepp på monumentet och därmed hotade templets integritet.⁵⁰ Även i strävan att återskapa Gopsmorstugorna i en miljö som liknade den ursprungliga och säkerställa att inga moderna inslag störde besökarens upplevelse av autenticitet ligger föreställningar om platsens rätt till integritet. Denna hänger samman med de humanistiska värden som knyts till platsen och ligger till grund för den kulturhistoriska klassificeringen. I både Gopsmor och Abu Simbel är även estetiska och historiska värden kopplade till personer av vikt för nationalstatens kulturarv.

Åter till almarna och välfärdssamhällets kulturarvsstrider

När Börje Kant i Stockholms stadsfullmäktige i december 1970 föreslog att almarna kunde flyttas till en annan plats hade han besökt Vattenbyggnadsbyrån för att diskutera frågan med ansvariga för Abu Simbel-projektet. De hade ställt sig försiktigt optimistiska till att gräva upp rotsystemet och ge almarna ett nytt hem. Denna nya kompromiss tände ett hopp hos Alternativ stad, den aktionsgrupp som framför allt organiserat protesterna mot rivningen av stadskärnan och hotet mot almarna. Även gatuborgarrådet i Stockholm Paul Grabö blev intresserad av idén att flytta träden. För att rädda almarna måste konkreta värden knytas till platsen, då avsaknaden av monumentalitet och byggd arkitektur gjorde bevarandeargumenten svårgreppbara. I samma artikel där mötet i stadsfullmäktige återgavs rapporterade *Expressen* att almarna hade tilldelats ett ekonomiskt värde, cirka 910 000 kronor. Samtidigt kopplades almarna till en kulturhistorisk och nationellt viktig person, Oscar II, som en gång låtit plantera träden i Kungsträdgården.⁵¹ Dock realiserades flyttplanerna aldrig. Kampen för att rädda almarna kulminerade i den så kallade almstriden, en omskriven sammandrabbning mellan protestanter och polis i maj 1971.

Kulturarvsplatser behöver ofta vara mer konkreta och materiellt påtagliga än almarna i Kungsträdgården eller naturmiljön runt Dalälven för att komma ifråga för bevarande. Just den materiella påtagligheten, gärna i kombination med monumentalitet och igenkännbarhet (även i sin exo-

tism), som i fallet med Abu Simbel och Gerlachska huset i Varberg, gjorde dem till lämpliga objekt som man kunde knyta humanistiska värden till. Under 1960- och 1970-talen handlade dessa värden om en arkitektonisk estetik som tilltalade vissa grupper i befolkningen. Gerlachska huset tillskrevs ett estetiskt värde som ornamentalt jugendbyggnad i kontrast mot modernismens avskalade arkitektur. Gopsmorstugornas estetiska värden låg i en romantiserande blick på fåbodemiljöer och en livsföring som försvunnit från Dalarna i takt med inflyttningen till städerna. I fallet med Abu Simbel var det fascinationen för det monumentala och attraktionen i det antika Egyptens estetiska uttryck, ett kulturarv med långa anor, som möjliggjorde Abu Simbels konstruktion som arena där humanistiska värden cirkulerades.

I exemplet ser vi också behovet av att knyta ett historiskt narrativ till platsen för att motivera bevarande. Detta historiska narrativ måste fungera för betraktarens aktuella nationella eller lokala kontext. Kulturhistoriskt viktiga händelser, som slaget vid Kadesh i relieferna i Abu Simbel eller målandet av kullor i Gopsmor, är exempel på sådana narrativ som skapar värde – under efterkrigstiden var dessa ofta kopplade till män och manliga praktiker. Även berättelser kring ingenjörer och arkeologer som kulturhjältar skapar sådana könade kulturhistoriska narrativ. Personkulterna runt Ramses II och Anders Zorn är båda produkter av den typen av diskurs. Hugo Gerlach som person fungerade mindre bra som mobiliserande kraft, på grund av den lokala politiska och sociala kontexten i Varberg på 1970-talet.

Kampen för att bevara platser som Gopsmor och almarna i Kungsträdgården har adderat ytterligare ett lager mening kring dessa platser. I dag förknippas Abu Simbel paradoxalt nog kanske främst med själva flytten och mindre med dess antika historia. Kanske är det kulturarvsstriderna som vi främst kommer att minnas i framtiden. De är trots allt produkter av vår nutidshistoria och har lämnat såväl materiella avtryck som diskursiva spår. De är även exempel på hur humaniora och humanistiska värden har spelat en roll i välfärdsstatens politiska och sociala landskap, som ofta förknippas med mer teknokratiska och ekonomiska drivkrafter.

Noter

1. För en översikt av cityomvandlingen se Anders Gullberg, *City: Drömmen om ett nytt hjärta. Moderniseringen av centrala Stockholm 1951–1979* (Stockholm: Stockholmia, 2001).
2. Jan Lundström, ”Dödsdomen fälld över Kungsans almar”, *Expressen*, 15/12 1970.
3. Kunskapsarenor diskuteras av Johan Östling i ”En kunskapsarena och dess aktörer: Under strecket och kunskaps-cirkulation i 1960-talets offentlighet”, *Historisk tidskrift*, 140:1 (2020), s. 119. Se även Johan Östling, ”Circulation, Arenas, and the Quest for Public Knowledge: Historiographical Currents and Analytical Frameworks”, *History and Theory*, 59:4 (2020).
4. För en översikt av Abu Simbel-projektet se Torgny Säve-Söderbergh (red.), *Temples and Tombs of Ancient Nubia: The International Rescue Campaign at Abu Simbel, Philae and Other Sites* (London: Thames & Hudson, 1987) och Fekri A. Hassan, ”The Aswan High Dam and the International Rescue Nubian Campaign”, *African Archaeological Review*, 24 (2007), s. 73–94. För analyser av projektet se Lucia Allais, ”Integrities: The Salvage of Abu Simbel”, *Grey Room*, 50 (2013), s. 6–45; Lynn Meskell, *A Future in Ruins: UNESCO, World Heritage, and the Dream of Peace* (New York: Oxford University Press, 2018); Jes Wienberg, *Heritopia: World Heritage and Modernity* (Lund: Lund University Press, 2021).
5. Elie Podeh & Onn Winkler (red.), *Rethinking Nasserism: Revolution and Historical Memory in Modern Egypt* (Gainesville: University Press of Florida, 2004); Ahma Shokr, ”Hydropolitics, Economy, and the Aswan High Dam in Mid-Century Egypt”, *Arab Studies Journal*, 17:1 (2009), s. 10–31.
6. Corinne Geering, ”Protecting the Heritage of Humanity in the Cold War: UNESCO, the Soviet Union and Sites of Universal Value, 1945–1970s”, *International Journal of Heritage Studies*, 26:12 (2020), s. 1132–1147; William Carruthers, ”Visualizing a Monumental Past: Archaeology, Nasser’s Egypt, and the Early Cold War”, *History of Science*, 55:3 (2017), s. 273–301; Ingrid Berg, ”Abu Simbel: Ett kulturarv från det kalla kriget”, *Medusa*, 1 (2019), s. 24–31.
7. Hassan Dafalla, *The Nubian Exodus* (London: C. Hurst & Co, 1975); Nicholas S. Hopkins & Sohair R. Mehanna (red.), *Nubian Encounters. The Story of the Nubian Ethnological Survey 1961–1964* (Kairo/New York: The American University in Cairo Press, 2010).
8. Se till exempel Giovanni Battista Belzoni, *Narrative of the Operations and Recent Discoveries within the Pyramids, Temples, Tombs and Excavations, in Egypt and Nubia...: With Plates* (London: John Murray, 1820–1822).
9. Se till exempel Ann Macy Roth, ”Ancient Egypt in America: Claiming the Riches”, i Lynn Meskell (red.), *Archaeology under Fire: Nationalism, Politics and Heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East* (London: Routledge, 1998); Stephanie Moser, *Wonderous Curiosities: Ancient Egypt at the British Museum* (Chicago: University of Chicago

Press, 2006); Sofia Häggman, *Alldeles hemligt: Georg August Wallins Egypten 1843–1845* (Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2011); Elliott Colla, *Conflicted Antiquities: Egyptology, Egyptomania, Egyptian Modernity* (Durham, NC: Duke University Press, 2007).

10. Beata Labuhn, "Nasser Moving Ramesses", i Mari Lending, Eirik Arff Gulseth Bøhn & Tim Anstey (red.), *Images of Egypt* (Oslo: Pax, 2018), s. 127–149.

11. Vattenbyggnadsbyrån, *The Salvage of the Abu Simbel Temples: Concluding Report, December 1971* (Stockholm: VBB, 1976).

12. Torgny Sæve-Söderbergh, *Uppdrag Nubien: Hur världen räddade ett lands kulturminnen* (Stockholm: Atlantis, 1996).

13. Hans-Åke Nordström, "Den samnordiska Nubienexpeditionen 1961–64", i Frederick Whitling (red.), *Svensk antikforskning vid Medelhavet: Gustaf VI Adolf och fältarkeologi i historiskt perspektiv* (Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, 2014), s. 95–100.

14. Leif Furhammar, "Humanist på resa genom världen och tiden", i Tobias Jansson & Malin Wahlberg (red.), *Tv-pionjärer och fria filmare: En bok om Lennart Ehrenberg* (Stockholm: Statens ljud och bildarkiv, 2008), s. 169–200.

15. Ingrid Berg, "'Fälttag' och 'kappsäckslif': Arkeologiska självbilder och borgerlig manlighet runt sekelskiftet 1900", i Frederick Whitling (red.), *Svensk antikforskning vid Medelhavet: Gustaf VI Adolf och fältarkeologi i historiskt perspektiv* (Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, 2014), s. 40–44.

16. Christiane Desroches-Noblecourt & Georg Gerster, *The World Saves Abu Simbel* (Wien: Koska, 1968).

17. Lucia Allais, *Will to War, Will to Art: Cultural Internationalism and the Modernist Aesthetics of Monuments 1932–1964* (Massachusetts Institute of Technology: Department of Architecture, 2008).

18. Osign., "'Löpeldsaktion' för Gerlachska", *GP*, 15/4 1977, s. 18.

19. Nationalmuseum, *Kring Nilen [Nationalmuseum dec. 1964–febr. 1965]* (Stockholm: Nationalmuseum, 1964), onumr.

20. Andrew Humphreys, *On the Nile in the Golden Age of Travel* (Kairo/New York: The American University in Cairo Press, 2015).

21. Nationalmuseum 1964, onumr.

22. Torsten Andersson, "Ödesvecka för Gerlachska huset", *GP*, 18/4 1977.

23. Osign., "Ett lejon störtat av nidingar", *Arbetet*, 10/5 1975.

24. Robert Bengtsson, "Varberg riskerar böter för farliga utsmyckningar", *Arbetet*, 2/3 1977, s. 12.

25. Osign., "Gerlachska finns ej mer", *GP*, 23/4 1977.

26. Osign., "Riksantikvarien: – Varberg bör bevara Gerlachska huset!", *Arbetet*, 30/6 1975, s. 10.

27. Evald Gustafsson, "Stadsvård i folkhemmet", i Margareta Biörnstad (red.), *Forn-*

tid och framtid. En vänbok till Roland Pålsson (Stockholm: Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer, 1987), s. 49–55.

28. Osign., 1977.

29. Lennart Linjer, *Pojken med det stora håret: Barn- och vuxenbok* (Stockholm: Seelig, 1964).

30. Gustav Lagerstedt, "Kulturansvar", *Hallands Nyheter*, 4/12 1976. Citerad i Bengt-Arne Person, "Gerlachska huset byter ägare", i Lennart Hjelmstedt, Sven-Ivar Jögarård & Bengt-Arne Person (red.), *Hugo Gerlach och hans tid* (Varberg: Hembygdsföreningen Gamla Varberg, 2006), s. 146.

31. Person 2006, s. 148–149.

32. Lennart Hjelmstedt, "En samhällsbyggare", i Lennart Hjelmstedt, Sven-Ivar Jögarård & Bengt-Arne Person (red.), *Hugo Gerlach och hans tid* (Varberg: Hembygdsföreningen Gamla Varberg, 2006), s. 153.

33. Robert Bengtsson, "Gerlachska blev inte 'benådat'", *Arbetet*, 18/11 1976, s. 23.

34. Johan Linder, *Den lokala profilen: Person, plats och kulturarv* (Stockholm: Stockholms universitet, 2015).

35. Erik Djurwall, "Med Sverige i tiden", dikt från 1977 reproducerad i Person 2006, s. 152.

36. Karl Anders Adrup, "Nu sjunker Zorns Gopsmor", *DN*, 25/5 1969.

37. Sven Rydberg, "Kraft i samverkan. Österdalälvens utbyggnadshistoria", i Bengt Nyström & Per Sörbom (red.), *Daedalus: Tekniska museets årsbok, årg. 53. När elektriciteten kom: Tretton uppsatser om elkraftens historia i Sverige* (Stockholm: Tekniska museet, 1984), s. 261–287.

38. Osign., "Nytt sjösystem i Mora 'bihang' till kraftverk", *DN*, 26/4 1967, s. 8.

39. Oscar Swensson, "En ovanlig naturvårdsplan", *Bergslaget*, 3 (1970), s. 17.

40. Birgit Hedberg, "Naturvård till döds", *GP*, 28/8 1975.

41. Osign., "Nytt sjösystem i Mora 'bihang' till kraftverk", *DN*, 26/4 1967, s. 8.

42. Osign., "Kraftverk hotar Zornminne. Skarpa protester i Mora", *DN*, 13/6 1966, s. 8.

43. Rydberg 1984, s. 283.

44. Sigvard Montelius, *Kulturlandskap i omvandling*. Dalarnas museums serie av småskrifter 5 (Falun: Falu Nya boktryckeri AB, 1973), s. 3.

45. Erik Forssman, "Zorns Gopsmor", *Bergslaget*, 1 (1970), s. 22–25.

46. Björn Fontander, "Än minns kullorna Anders Zorn", *DN*, 6/8 1967.

47. Adrup 1969; Forssman 1970.

48. Osign., "Nytt sjösystem i Mora 'bihang' till kraftverk", *DN*, 26/4 1967, s. 8.

49. Swenson 1970, s. 18–19.

50. Allais 2013.

51. Lundström 1970.